

25. Wojko Ju. H. S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jahrgang XI. – Hft 1–2. – S. 306–316.

26. Hankiewicz C. Grundzuge der slawischen Philosophie. II Heft. – Lemberg : In der Buchdruckerei des M. F. Poremba, 1869. – 54 S.

27. Mokry W. Idea wolności w rozumieniu Hryhoria Skoworody i Tarasa Szewczenki // Z polskich studiów slawistycznych. Seria IX : literaturoznawstwo, folklorystyka, nauka o kulturze : prace na XII Międzynarodowy kongres slawistów w Krakowie. – Warszawa : Energeia, 1998. – S. 217–223.

28. Mokry W. Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow. Szaszkievicz.– Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996. – 211 s.

УДК 821.161.2.091

О. І. Борзенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Київський романтизм в аспекті життєтворення

Борзенко О. І. Київський романтизм в аспекті життєтворення. У статті досліджується вплив романтизму на «біографічні сюжети» відомих учасників Кирило-Мефодіївського братства. Вивчається механізм формування альтернативних біографій. Особливу увагу приділено тематичному комплексу поклонання й долі. Розкриваються поведінкові стратегії, рольові ситуації та обрані письменниками літературні маски. Враховано вплив репресій 1847 року на життя «київських змовників». Простежується зв'язок між романтичним життєтворенням та контекстом українського національного відродження.

Ключові слова: біографія, аналогія, поведінковий сценарій, романтизм, романтичний герой.

Борзенко А. И. Киевский романтизм в аспекте життєтворчества. В статье исследуется влияние романтизма на «биографические сюжеты» известных участников Кирилло-Мефодиевского братства. Рассматривается механизм формирования альтернативных биографий на основе ряда авторитетных аналогий. Особенное внимание уделено тематическому комплексу призвания и судьбы. Раскрываются поведенческие стратегии, ролевые ситуации, анализируются использованные писателями литературные маски. Учтена роль репрессий 1847 года в осмыслении судьбы «киевских заговорщиков». Определена связь между романтическим життєтворчеством и контекстом украинского национального возрождения.

Ключевые слова: биография, аналогия, поведенческий сценарий, романтизм, романтический герой.

Borzenko O. I. Kyiv romanticism in the aspect of life-formation. The article investigates the influence of romanticism on «biographical stories» of famous participants of the Cyril and Methodius Brotherhood. The mechanism of formation of alternative biographies is considered. We have identified thematic complexes of vocation and destiny in the self-actualization of writers. The activities of the secret society were important symbolic attributes. They created an atmosphere of mystery, important for a romantic understanding of biographical stories. We paid particular attention to the disclosure of behavioral strategies and role situations. We also analyzed the literary masks chosen by the members of a secret society. We took into account the influence of the repressions of 1847 on the fate of the «Kiev conspirators». The concept of romantic overcoming real events, the actualization of a romantic act also became the subject of study. Aesthetically conditioned suicides of decent behavior have attracted our attention. The connection between romantic life and the context of Ukrainian national revival is determined.

Key words: biography, analogy, romanticism, romantic hero.

Дотепер відчутно бракує наукових студій, що розглядають київський романтизм як певну культурну й літературну єдність [2; 3; 12]. Інформаційна неповнота, а ще більше – ідеологічна доцільність спричинили утвердження й панування низки стереотипів, які й до сьогодні не втратили свого негативного впливу на характер осмислення кирило-мефодіївської теми.

Усталеному поглядіві шкодить некритичне й дещо прямолінійне сприйняття політичних намірів і декларацій, зафіксованих у статуті й програмі товариства, та нехтування, на перший погляд,

другорядною інформацією, урахування якої дозволить відійти від спрощеної інтерпретації.

Найчастіше спрощувався власне мистецький компонент діяльності «київських змовників». І мова не лише про літературні явища, а й про романтичний дискурс життєтворення, що супроводжував мистецькі пошуки, суттєво доповнював їх, збагачував і розвивав.

Життєтворення розглядають як вияв креативного самовираження й самоствердження. Мовляв, справжній художник мав би і власне життя осмислювати в мистецькому контексті. А це неминуче призводить до міфологізації – послідовного вибудовування, як мінімум,

альтернативної біографії, переформатування історії життя за культурним сценарієм.

У романтичній культурі слід зважати насамперед на значущість небуденної поведінки, гіперболізацію «вчинку» та структурування сценарію навколо тематичних комплексів покликання й долі. Романтичні практики в колі київських змовників відігравали неабияку роль у визначенні, прийнятті й інтерпретації поведінкових моделей: це виявлялось як у проектуванні майбутнього, так і в настанові на стилізування біографічних сюжетів, зокрема у виділенні в потоці буденних подій «знаків долі» та проведення авторитетних аналогій.

Спочатку це усвідомлювалось на межі пафосності й іронії (прийняття серйозності зробленого вибору й одночасне визнання ігрової, мистецької, книжної поведінки «змовників»). На якомусь етапі це була гра у змову – як специфічний варіант життя-творчості. Звідси маневрування між піднесенням і профанним, переживання й усвідомлення «великого / смішного» як сутнісної буттєвої категорії. Скажімо, реакція Тараса Шевченка на арешт виявилась не лише у стриманому стоїцизмі та піднесених поетичних рядках, а й в іронічно-анекдотичному розігруванні теми романтичного фаталізму.

Цікаво, що спонтанна театралізація в романтичному дусі була властива й для неформального гурту «мочемордів», до якого входив Шевченко. Вона спиралася на специфічні псевдокозацькі рольові форми – ідея романтичного «двосвіття» набула практичної реалізації у самовираженні вузького кола історичних реконструкторів.

Козацькі реконструкції в кирило-мефодіївський період відчутно втратили свою актуальність. Хіба що Пантелеймон Куліш порівнював себе із Шевченком і писав: «Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником» [9:119]. І Шевченко в Кулішевій реконструкції був уже не «гетьман», як колись у мочемордів [14:523], а всього лише «низовий курінник». Насправді роль Куліша в київському товаристві була доволі скромною, вона відчутно поступалася діяльності трьох чільних кирило-мефодіївців – Тараса Шевченка, Миколи Костомарова й Миколи Гулака.

Як на поета-романтика Шевченко прийшов до літератури дещо запізно: на час виходу дебютної книжки авторові виповнилося двадцять шість років. Доброго літературного вишколу, як і систематичної освіти, він не одержав – факт, що промовляє на його користь: для романтика натхнення і стихійність важать більше, ніж добра школа. Враження від Шевченкової поезії було надзвичайне. Як висловився Костомаров, «муза Шевченка роздирає завісу народного

життя» [6:302]. Із його погляду, поява Шевченка – це вже як щось передбачуване, здавна, ніби вищим задумом підготовлюване.

Оцінюючи вплив Шевченкового слова, Костомаров вдається до псевдоцерковної риторики, згадуючи про «завісу народного життя» – він актуалізує символічний зміст відомої євангельської події – коли завіса Єрусалимського храму в момент смерті Христа «роздерлась надвоє – від верху аж додолу, і земля потряслася, і зачали розпадатися скелі, і повідкривались гроби, і повставало багато тіл спочилих святих, а з гробів повиходивши, по Його воскресінні, до міста святого ввійшли, і багатьом із’явилися» [Мт. 27:51].

Виділяючи містеріальний характер Шевченкової поезії, Костомаров вказує на роль поета у творенні національної версії християнської церковності, версії, у якій усі, навіть безіменні мученики і праведники – ті поетові сироти, покритки й байстрюки, кріпосні селяни та патріотико-козаки – приєднуються до численного сонму християнських святих.

Саме кирило-мефодіївці створили «містеріальну» Україну: «Книга буття українського народу» та поезія Шевченка в певному рецептивному вимірі відіграли роль квазісакральних текстів.

Зрештою творчі практики київських романтиків здобули реалізацію не лише в індивідуальній поведінці, а й у натхненному конструюванні загального образу дружнього кола однодумців, поєднаних спільними ідеалами. Літературна й громадська діяльність пояснювались ними як важлива місія, узгоджена з неминучим розгортанням наперед визначеного сценарію спільної долі. Точкою відліку, що остаточно утвердила цей сценарій, стали арешти 1847 року. Саме вони вплинули на самоусвідомлення київських романтиків, актуалізувавши систему авторитетних біблійних та інших аналогій та підштовхнувши до переживання низки реальних подій у містеріальному контексті. «Книга буття українського народу», коло талановитих прозелітів – носіїв нового слова, декларації щодо служіння вищій меті заради бажаного народного майбуття – усе це набуло необхідної значущості й ваги лише з початком репресій.

Переслідування слід розглядати як важливий епізод, що структурно добре погоджувався з очікуваннями релігійної свідомості, – внаслідок репресій з’явилися перші мученики за віру. Показово, що Шевченка тоді було визнано державним злочинцем не за антиурядові дії, а за поетичне слово. Тим самим творчість набувала якісно нової функції – поезія за фактом репресій, проти неї спрямованих, визнавалася не лише громадською акцією, а й до певної міри релігійним дисидентством. Репресії дозволяли пояснити

конкретні факти з життя окремих осіб та й, власне, саму українську дійсність як такі, що погоджуються з поверненням до апостольського церковного чину, характерного для часів раннього християнства з його загостреним містичним переживанням реальної присутності Христа.

Пошук аналогій у романтизмі – річ звична й вельми поширена, бо природа романтизму передбачає вихід героя й автора поза межі щоденності, у певному сенсі – поза межі себе самого. Не дивно, що той романтичний максималізм, що прикладався до літературних героїв, через механізм вибудовування авторитетних аналогій здійснив неабиякий вплив на поведінкові стратегії самих київських романтиків.

Після арешту майже всі кирило-мефодіївці осмислювали себе в контексті книжних ситуацій. Особливо в їхньому життєтворенні актуалізувався «високий» поведінковий діапазон із залученням біблійного й античного культурних кодів. Власне покликання інтерпретувалося кирило-мефодіївцями в романтичному ключі як прийняття й обстоювання «правдивої віри», спрямованої на оновлення й духовне очищення. Відповідно реальна поведінка вибудовувалась у погодженні з уявною романтичною містерією народного буття.

Кристалізація кирило-мефодіївських ідей розпочалася в Шевченковій творчості «трьох літ» не без впливу відомих на той час «Книг народу польського і польського пілігримства» Адама Міцкевича та, певно, завдяки спілкуванню з відомими славістами, зокрема, з українцем і професором Московського університету Осипом Бодяньським.

Уже в поезії 1843 року Тарас Шевченко позначив Україну промовистим символічним образом: «Начетверо розкопана / Розрита могила» [15:170] («начетверо» – тобто у вигляді хреста, власне, розп'ята на хресті). Страждання, символічна смерть та очікуване воскресіння – ця авторитетна євангельська аналогія в поезії Шевченка сприяла формуванню містеріальної моделі українського світу. У «Книзі буття українського народу», складеній значно пізніше Миколою Костомаровим, було застосовано схожий підхід. «Лежить в могилі Україна, але не вмерла» [7:29] – саме так, у містеріальному ключі, автор програми братства означив сучасний йому стан народного буття. Можна говорити про формування своєрідного, хай і в значній мірі ігрового квазірелігійного культу з усіма належними атрибутами: образом народу-месії, «священними текстами», що залучали українську історію до містеріального виміру боротьби добра і зла, а також із фатально неминучим «випробуванням віри».

Якраз арешт і став для більшості кирило-мефодіївців таким «випробуванням». Найбільше до нього був готовий саме Шевченко. Не випадково

ще в 1845 році він писав: «Доле, де ти, доле, де ти? / Нема ніякої! / Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої! злої!» [15:185]. Одержавши невдовзі «злу» долю, поет прийняв арешт як очікувану даність. Протоколи допитів свідчать про його здатність зберігати самоконтроль у складній ситуації. Реакцією на арешт стали «казематні» Шевченкові поезії, що цілком вписуються до сценарію «випробування віри», наприклад, «Н. Костомарову», «Чи ми ще зійдемося знову?», «Мені однаково, чи буду...». В останньому з названих творів фігурують показові романтичні загальники на кшталт передбачуваного «снігу на чужині» та звучить готовність прийняти «смерть-забуття».

У цьому контексті випробування та наближення смерті постають як очікуваний крок у розгортанні містеріального сценарію. Ще до оголошення присуду поет прикладав до себе роль пророка у вигнанні, усерйоз розглядаючи своє життя як апостольське покликання. Про вживання в образ гнаного пророка, охопленого сумнівами, такого собі новочасного Мойсея, свідчить, зокрема, й вірш «Хіба самому написати...» із рядками «Либонь уже десяте літо, / Як людям дав я «Кобзаря» / А їм неначе рот зашито...» [16:185].

Випадок Миколи Костомарова в аспекті життєтворення не менш цікавий, ніж Шевченків. Ще з дитинства він виявляв особливу схильність до театралізації. Студентом просто у себе на квартирі правив утрєні й вечірні служби [5:213]. Готуючись до магістерського іспиту, настільки захопився творами Гофмана, що почав бачити привиди й галюцинувати [5:204]. На засланні вивчав астрономію, готував до запуску повітряну кулю, практикував гіпноз, влаштував інсценізацію «здобуття козаками турецької фортеці» [10:77].

Поет та історик із щирим ентузіазмом захоплювався всім небуденним і загадковим. Його романтичне ество шукало масок, а історія надавала для цього необмежені можливості. «Треба було бачити, – писав біограф, – із яким надзвичайним інтересом він роздивлявся різні старовинні мундири, ківери, капелюхи, кіраси... перевтілюючись у якогось бояна чи барда... у ці години він *жив* у своєму улюбленому й життєдайному *минулому*...» [1:31]. Костомаров «завжди, так би мовити, переживав подію, яку вивчав... Він навіть намагався іноді наочно відтворювати деякі з особливостей побуту того чи іншого часу... у бесіді з приятелями правдоподібно зображував різних історичних осіб...» [11:202].

Григорій Вашкевич, близький приятель Костомарова, поділився цікавим і водночас незвичним спостереженням: «Я упевнений, якби Миколі Івановичу довелося захворіти у якомусь глухому українському селі і йому б запропонували покликати ворожку, він би радо погодився. Це він

зробив би, звичайно, не з медичних і навіть, можливо, не з етнографічних міркувань. Факт ворожби, обряди, що його супроводжують, і сам текст замовлянь проникнуті настільки щирим і наївним почуттям єдності людини з природою, а відповідно, і з поезією, отже, і з красою, що такому знавцю цієї справи, як Микола Іванович, було б достатньо причин зацікавитися ворожбою, облишивши в стороні навіть наукові цілі» [1:48].

Цей естетичний пріоритет у самовираженні Костомарова, очевидно, став чи не визначальним мотивом його участі в таємному товаристві. Історика й поета самі по собі захоплювали зібрання вузького кола втаємничених – із програмою, статутом, утопічними образами майбутнього та нафантазованими планами діяльності, приваблювали також деякі суто декоративні, символічні атрибути, наприклад, іконки й перстні на честь святих Кирила й Мефодія як знаки приналежності до таємного братства неофітів.

Естетичними у своїй основі були його перші реакції на арешт. На етапі до Петербурга упродовж п'яти днів він категорично відмовляється від їжі – насправді наслідуючи в цьому давньоримського історика Кремуція Корда, який на знак протесту проти переслідувань заморив себе голодом. Переживши під час слідства низку нервових зривів, що супроводжувались «щирим розкаянням», Костомаров на засланні здійснює спробу символічної реабілітації – фактично переписує цей не надто приємний епізод своєї біографії. Так з'являється автобіографічна драма «Кремуцій Корд» нібито з давньоримської історії, герой якої демонструє моральну перевагу над тираном: несправедливо обвинувачений, він із гідністю добровільно йде з життя зі словами, зверненими до імператора: «...скажіть, що історія помститься за історика» [8:329]. Невдала реальна спроба Костомарова накласти на себе руки у віртуальному світі поета-романтика трансформується на демонстративну символічну смерть – романтичне «перепроживання» стає важливим компонентом альтернативної біографії.

На відміну від поетів Шевченка й Костомарова, випускник Дерптського університету Микола Гулак більшість своїх романтичних інтенцій реалізував власне у життєтворенні. При цьому визначальною стала гіперболізація вчинку: після арешту, немов романтичний герой у протистоянні зі світом, він намагається зберегти себе справжнього. Мова йде про вірність ідеалам і присязі. Не менш важливою в його самовираженні виступає й тема самопожертви, актуалізована в аспекті кирило-мефодіївської релігійності.

Гулак узагалі дуже відрізнявся від інших «змовників». Його сприймали як «українського німця», носія німецького романтичного духу. На слідстві поведився відповідно. Біограф писав: «На

допитах Гулак тримався з великою стійкістю й характером. Він не виказав нікого. У той час як його товариші виказували один одного та, заплутуючи інших, нерідко самі потрапляли в розставлені ними пастки, Гулак, аби не заплутатись, категорично заперечував усе» [13:148]. Слідчим «на всі погрози відповідав одне: я дав клятву й не порушу її, що б зі мною не сталося» [13:148].

Зрештою здивований такою затятістю обер-прокурор синоду спрямовує до Гулака протоієрея петербурзького Ісаакіївського собору Малова з наказом схилити арештанта до співробітництва зі слідством. Про свої відвідини той доносить у III відділення жандармської канцелярії. Біографи звернули увагу, що «протоієрей Малов поводить себе не як церковний пастир, не як християнський місіонер, який проповідує релігію милосердя й любові, а як агент урядової організації; спочатку він намагається спіймати Гулака на суперечностях, а коли це не вдається й Гулак залишається непохитним у своєму мовчанні, протоієрей погрожує йому позбавленням св. причастя» [13:150].

Цю історію можна було б визнати за мандрівну, а проте її підтверджують документи по справі Гулака, зокрема досить докладні звіти священника-агента [4]. Ув'язненого схиляє до зради священнослужитель, натомість сам в'язень демонструє неймовірну стійкість, витримуючи, сказати б, непрості духовні випробування. Схоже, що Микола Гулак у спілкуванні з протоієреєм Маловим чи не навмисне відтворював авторитетну рольову ситуацію – суперечку незламного неофіта-апостола з лицемірним і підступним фарисеєм. Гулак, звичайно, не слідчим і не Малову щось доводив, а просто тримався естетично обумовленого сценарію «гідної поведінки».

Романтизм абсолютизував свободу та індивідуалізм, трактував їх як базові цінності. Київські змовники ці цінності перенесли на свій народ: мовляв, свобода «без врага і супостата» є ідеальним пунктом народного буття. Вони створили образ «воскреслої» України, і цей образ внаслідок репресій та наступного розгортання сценарію «апостольського служіння» став основою для творення й поширення національного міфу.

Нова Україна задумувалась носіями романтичної культури, людьми, які власне життя багато в чому теж сприймали як естетичний проект. Скажімо, Костомаров, ідеолог таємної організації і творець українського месіанізму, постійно змінював маски, чого варті хоча б його візіонерство, гіпноз та споглядання привидів. Національно-визвольна проблематика, потрапляючи до цього ряду, не лише втрачає належний пафос, а й зводиться до рівня стильового прийому. Мовляв, кирило-мефодіївство – теж одна

з масок, елемент стилю та гри. Виходить, що нова Україна творилася людьми «театрального» складу, якими рухав ігровий інтерес, яким імпонували маски «національних героїв». Є в цьому щось украї несерйозне, невідповідне високої мети. Зрештою, кирило-мефодіївський проект якраз і створювався людьми артистичного складу, поетами – людьми за визначенням несерйозними.

Одне слово, речі, які ми зазвичай сприймаємо як щось другорядне або несерйозне, на ділі можуть ставати чинниками суспільного й національного зростання, а за певних обставин вони навіть здатні суттєво впливати на історичну долю всього етносу.

Подальше вивчення особистісного самовираження кирило-мефодіївців дозволить розширити наше уявлення про своєрідність українського романтизму.

Література

1. Вашкевич Г. Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове / Г. Вашкевич // Киевская старина. – 1895. – № 4. – С. 34–62.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
3. Зеров М. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. Твори : У 2 т. / Микола Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 4–245.
4. Кирило-Мефодіївське товариство : У 3 т. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 544 с.
5. Корсунов А. Н. И. Костомаров / Александр Корсунов // Русский архив. – 1890. – № 10. – С. 199–221.
6. Костомаров М. Воспоминание о двух малярах / М. И. Костомаров // Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К. : Либідь, 1994. – С. 298–308.
7. Костомаров М. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К. : Либідь, 1991. – 40 с.
8. Костомаров М. Твори : В 2 т. / М. И. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 538 с.
9. Куліш П. Моє життя (Жизнь Кулиша) / Пантелеймон Куліш // Куліш П. Повість про український народ: Моє життя : Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. – К. : Ред. журналу «Український Світ». – 2005. – С. 95–138.
10. Мордовцева-Александрова В. Микола Іванович Костомаров і його приятелі (Дещо з споминів) / Віра Мордовцева-Александрова // Україна. – 1927. – № 5. – С. 69–98.
11. Семевский В. Николай Иванович Костомаров / В. И. Семевский // Русская старина. – 1886. – № 1. – С. 181–212.
12. Сергієнко Г. Я., Шубравський В. Є. Кирило-Мефодіївське братство / Г. Я. Сергієнко, В. Є. Шубравський // Українська літературна енциклопедія : У 5 т. – К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 465.
13. Стороженко Н. Кирилло-мефодієвские заговорщики. Николай Иванович Гулак / Н. Стороженко // Киевская старина. – 1906. – № 2. – С. 135–152.
14. Шевченко Т. Збір. творів : У 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 6. – 632 с.
15. Шевченко Т. Повне збір. творів : У 12 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 1. – 632 с.
16. Шевченко Т. Повне збір. творів : У 12 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 2. – 592 с.

УДК 811.161.2'373.2

С. В. Манжос

Житлово-комунальний коледж ХНУМГ імені О. М. Бекетова

Міфопоетичний комплекс «дорога – море» в українській чарівній та героїко-фантастичній казці

Манжос С. В. Міфопоетичний комплекс «дорога – море» в українській чарівній та героїко-фантастичній казці. У статті розглянуто міфопоетичний комплекс «дорога – море» в українських чарівних та героїко-фантастичних казках, що репрезентують архаїчні жанри народної словесності. Виявлено модель організації світу із мотивом «дорога – море», схарактеризовано міфопоетичне підґрунтя маркерів дороги, описано головні ознаки моря та його місце і роль у структуруванні світу. Схарактеризовано окремі образи чарівних та героїко-фантастичних казок, їхню семантику та з'ясовано деякі особливості еволюції образів та мотивів, пов'язаних з водою. Міфопоетичний комплекс «дорога – море» в українській чарівній казці містить координати, що відбивають найдавніші уявлення про міфологічну модель світу. Виявлено, що в чарівних казках утілюється універсальна семіотична схема світу – дендроцентрична модель (у центрі світобудови – Світове дерево). В основі подорожі казкового героя лежить рух, що моделює координати покладено вертикального членування світового дерева.

Ключові слова: концепт, міфопоетичний комплекс, чарівна казка, героїко-фантастична казка, світове дерево.